

Mâtürîdîlerin Hüsün-Kubuh Meselesindeki Özgünlük İddialarına İlişkin Bir İnceleme

A Study on the Mâtürîdîs' Claims of Originality in the Issue of Good-Evil

Hikmet ŞAVLUK

Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı

Assist. Prof., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of Kalam
e-posta: hikmetsavluk@comu.edu.tr

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-9742-5771>

Muhammet Emin EFE

Dr. Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Dr. Res. Assist, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of Kalam
e-posta: eminefe91@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2531-8950>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 1 Şubat / 1 February 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Mayıs / 7 May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Haziran / June 2025

Atıf / Citation: Şavluk, Hikmet - Efe, Muhammet Emin. "Mâtürîdîlerin Hüsün-Kubuh Meselesindeki Özgünlük İddialarına İlişkin Bir İnceleme". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (Haziran 2025), 39-57. <https://doi.org/10.34085/buifd.1631297>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected. web:
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buifd>

Mâtürîdîlerin Hüsün-Kubuh Meselesindeki Özgünlük İddialarına İlişkin Bir İnceleme*

Öz

Kelâm ilminin ve fıkıh usulünün temel meselelerinden olan hüsün-kubuh aklılığı meselesi, mezheplerin ilâhiyyât ve nübüvvât tasavvurlarını ontolojik ve epistemolojik olarak şekillendirmesi bakımından önemlidir. Müttekaddim dönemde Mu'tezilîler ile Eş'arîler arasında aklılık – şer'îlik ayrımı temelinde cereyan eden hüsün-kubuhla ilgili tartışmalarda, Mu'tezilîler hüsün-kubuh akıl ile bilinebileceği ve sabit olacağı düşüncesindeyken Eş'arîler sübut için şer'î bildirimin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Mâtürîdîliği benimsemeden önce Mu'tezile ile benzer görüşlere sahip olan Hanefîler, Mâtürîdîliğe geçiş sonrasında hüsün-kubuh meselesindeki kabullerini gözden geçirerek bir revizyona tabi tutmuşlardır. Hanefî-Mâtürîdîler bu revizyonu tartışmaların temelinde yer alan salâh – aslah ile aklın hüküm koyucu olması prensiplerini tenkit ederek yapmışlardır. Müteahhir Mâtürîdîlerden Sadrüşşerîa (öl. 747/1346) tartışmanın iki tarafı olan Mu'tezile ile Eş'ariyye'yi ayrıntılı ve dakik bir tenkide tabi tutarak Mâtürîdîlerin hüsün-kubuh meselesinde nasıl bir pozisyon aldığını *et-Tavdîh* adlı fıkıh usulü eserinde ortaya koymuştur. Sadrüşşerîa'nın dört önerme üzerine inşa ettiği bu tenkit, sonraki kelâmcı ve usulcüler arasında geniş bir şöhret bulmuş ve "Mukaddimât-ı Erba'a / Dört Mukaddime" adıyla anılır olmuştur. Bu çalışmada, Sadrüşşerîa'nın hüsün-kubuh meselesinde Mâtürîdîler adına ortaya koyduğu özgün yaklaşım erken dönem Hanefî usul metinleri ile mukayese edilmiş, bu metinler aracılığıyla oluşan anlam söylem analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş, inceleme sonucunda 5./11. yüzyıla kadarki Hanefî söylemin müteahhir dönemde Mu'tezilîlikten ayrılıp "Sünnî"liğe yaklaşan bir dönüşüme uğradığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Fıkıh Usulü, Hüsün-Kubuh, Hanefîlik, Mâtürîdîlik, Sadrüşşerîa

Abstract

The rationality of good-evil, which is one of the fundamental issues of theology and the methodology of jurisprudence, is important in terms of ontologically and epistemologically shaping the sects' conceptions of divinity and prophethood. In the debates between the Mu'tazilites and the Ash'arites in the *mutaqaddimûn* period about good-evil, which took place based on the distinction between rationality and shar'î ah, the Mu'tazilites thought that good-evil could be known and affirmed by reason, while the Ash'arites argued that *shar'î* declaration was necessary for its confirmation. The Hanafis, who had similar views with the Mu'tazilites before adopting Mâtürîdism, revised their acceptance of the issue of good-evil after their conversion to Mâtürîdism. The Hanafî-Mâtürîdîs made this revision by criticizing the principles of salâh-aslah and reason as the ruler, which were at the heart of the debates. One of the later Mâtürîdîs, Sadr al-Sharî'a (d. 747/1346) subjected the two sides of the debate, the Mu'tazilites and the Ash'ariyya, to a detailed and precise criticism and revealed the position of the Mâtürîdîs on the issue of good-evil in his work on the methodology of fiqh, *al-Tavdîh*. This criticism, which Sadr al-Sharî'a built on four propositions, gained wide popularity among later theologians and methodologists and became known as "Muqaddimât al-Arba'a / Four Propositions". In this study, Sadr al-Sharî'a's original approach on behalf of the Mâtürîdîs on the issue of good-evil is analyzed in comparison with early Hanafî jurisprudence texts and the meaning formed through these texts is analyzed by using the method of discourse analysis. As a result of the analysis, it is determined that the Hanafî discourse until the 5th/11th century underwent a transformation in the later period that separated from Mu'tazilism and approached "Sunnism".

Keywords: Kalâm, Islamic Legal Methodology, Good-Evil, Hanafism, Mâtürîdism, Sadr al-Sharî'a.

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen "İslâm'da Dinî Düşüncenin Teorik Açıdan Temellendirilmesi: Kelâm ve Fıkıh Usulünün Birikimi Kapsamında Disiplinler Arası İnceleme [Proje No.: 124K143]" adlı proje kapsamında üretilmiştir.

Giriş

Hüsün ve kubuh, fıkıh usulü ve kelâm literatüründe, şeylerin dinî değerini izah eden kavramlar olarak kullanılmaktadır. İyilik ve güzellik anlamlarına gelen hüsün, övgüyü; kötülük ve çirkinlik anlamlarındaki kubuh ise yergiyi gerektiren fiiller için kullanılan niteliklerdir. Esas itibarıyla bu iki kavram estetik bir değer ifade etmeyip, fiillerin uhrevî karşılıklarıyla (*sevâb* ve *ikâb*) ilişkilidir. İnsanın doğasına uygunluğun (*mülâemetü'n-nefs*) hasen, insan doğasına aykırılığın (*münâferetü'n-nefs*) kabîh olarak ifade edilmesi hususunda usulcüler arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Tartışma hüsün ve kubuh hükmünün Allah'a izafe edilmesi konusundadır.¹ Usulcüler medhi sevabın, zemmi ise ikâbın karşılığında kullanmışlardır. Dolayısıyla vahyin yardımı olmaksızın aklın fiillere ilişkin hükümleri bilip bilemeyeceği hususu, hüsün-kubuh meselesinin tartışma zeminini oluşturmaktadır.²

Kelâm ve usul-i fıkıhın müşterek meselelerinden olan hüsün-kubuh, kelâm metinlerinde ilâhî fiillerin ta'lîli, salah-aslah teorisi, insan fiillerinin yaratılması gibi meselelerle ilişkili olarak tartışılırken, fıkıh usulü metinlerinde ise hükmün idrak edilmesi, şer'î bildirim öncesi ihtiyarî fiillerin ve eşyanın durumu gibi hususlarla ilişkili olarak ele alınmıştır. Hüsün-kubuh meselesi, fiillerin aklen iyi veya kötü olarak nitelendirilebileceğine ilişkin bir standardın var olduğunu, tanrının da bu standarda uygun davranmasının zorunlu olduğunu kabul eden Mu'tezilîler eliyle Müslümanların gündemine girmiştir. Mu'tezile'nin bu konudaki başlıca muhalifi olan Eş'arîler ise vahyin, hükümlerde tek otorite olduğunu söylemiş ve dinî hukukun varlığı için vahyi şart koşmuşlardır. Özellikle erken dönem Hanefî usul metinlerinde ise bu meselenin daha ziyade epistemolojik açıdan tartışıldığı görülmektedir.³ Hanefî usulcüler başlangıçta hüsün-kubuh meselesinde Mu'tezilî veya Eş'arî kelâm anlayışlarına meyletmişse de⁴ Mâtürîdîliğin Hanefîler tarafından kabul görmesiyle birlikte iki ekolden de ayrılarak iki ekol arasında orta bir yol tutturmuşlardır.⁵ Bu ayrışmada önemli bir rol oynayan Alâeddîn es-Semerkindî (öl. 539/1144), önceki iki ekolün ilkelerinden sarf-ı nazar ederek Mâtürîdî kelâmını merkeze alan bir fıkıh usulü geliştirmiştir.⁶

¹ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 49.

² Hüsün-kubuhun aklîliği tartışmasında ileri sürülen görüşleri üç kısma ayırabiliriz: Birincisi, Eş'arî usulcüler tarafından savunulan, hüsün-kubuhun aklen bilinmeyeceği görüşüdür. bk. Ebû'l-Me'âlî el-Cüveynî, *et-Telhîs fi usûli'l-fıkıh*, thk. Abdullah Cevlem en-Nibâlî – Şübbeyr Ahmed el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), 1/160; Gazzâlî, *Mustasfâ*, 45-49. İkincisi, Mu'tezile ile bazı erken dönem Hanefîlerinin benimsediği, bazı fiillerin akıl tarafından hasen veya kabîh olarak idrak edilebileceği görüşüdür. bk. Ebû'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi Usûli'l-fıkıh*, thk. Muhammed Hamidullah (Dimaşk: Institut Français de Damas, 1964), 1/363; Ebû Bekr el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1985) 4/70. Üçüncüsü ise aklın hüsün ve kubuh idrak edebileceği ancak idrakin, hükmü tek başına gerektirmeyeceği görüşüdür. Serahsî ile sonraki Hanefîlerin büyük çoğunluğu bu kanaattedir. bk. Ebû Bekr es-Serahsî, *Usûlû's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efganî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954), 1/60.

³ Bk. Fatma Sümeyye Kılâç, *Sadrüşşerîa'nın Osmanlı Kelâmına Etkisi: Hüsün-Kubuh Meselesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

⁴ Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 26.

⁵ Murteza Bedir, "Hanefî Usûlünün Kuruluş Aşamasında Akıl-Vahiy İlişkisi ya da Hüsün-Kubuh Problemi", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, ed. İbrahim Hatipoğlu (Bursa: Kur'an Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2003), 2/163. Bilhassa Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (öl. 710/1310) *Menâru'l-envâr fi Usûli'l-fıkıh* ve Sadrüşşerîa'nın *et-Tavzîh* adlı eseri Hanefî ekolünün iki mezhepten ayrıştığını açıkça ortaya koymaya çalışan önemli eserlerdir. bk. Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 51-57.

⁶ Alâeddîn es-Semerkindî, eserinin girişinde usul eserlerinin çoğunluğunun Mu'tezile'ye, fûrû' eserlerinin çoğunluğunun da ehl-i hadîse ait olduğunu, kendi mezhebinin (Hanefîlik-Mâtürîdîlik) usulde Mu'tezile'den, fûrû'da ise ehl-i hadîsten ayrı olduğunu

Sonraki Hanefî-Mâtürîdî usulcüler, Mâtürîdî kelâmının gelişmesiyle birlikte, usul metinlerinde kelâm ve felsefeye ait konulara daha fazla yer vermekten kaçınmamışlardır. Bu tavrın en önemli örneklerinden biri de Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcüşşerîa'nın (öl. 747/1346) *et-Tavdîh* adlı eseridir.

Hanefî-Mâtürîdîlerin kendilerini Mu'tezile'den ayırıştırma çabalarında Mu'tezile'nin ehl-i bid'at olarak telakki edilmesinin de etkisi olmuştur.⁷ Zira hüsün-kubhun zatî olduğunu kabul eden Mu'tezilîler, fiillerin ilâhî emir ve yasaklardan bağımsız olduğunu ve fiilde aklın idrak edebileceği ontolojik bir yönün bulunduğunu iddia etmektedirler. Dolayısıyla onlar, dinî hükümleri şer'î bildirim olmaksızın keşfetmenin imkânına dair bir iddiada da bulunmuş olmaktadır. Ayrıca Mu'tezilîler, zorunluluk (*vücûb alellâh*) ve imkânsızlık (*lâ yecûz alellâh*) ifadeleriyle, tanrının kudretini adalet ve hikmete uygunlukla sınırlandırmaktadırlar. Teklifin geçerliliği için insan aklını ve iradesini esas alıp tanrıya sınırlama getirmek, Sünnî düşünceyle bağdaşmadığı gibi hüsün-kubhun akliliğini ileri sürmek yoluyla bunu ima etmek de aynı şekilde Sünnî düşünceye aykırıdır. Bu sebeple Hanefî usulcülerinin hüsün-kubuh anlayışında revizyona gitmesi, Mu'tezilî olarak yaftalanmaktan kaçınma çabalarının bir tezahürü olarak düşünülebilir.⁸

Bu çalışmada, Sadrüşşerîa'nın *et-Tavzîh* adlı usul eserinin “Mukaddimât-ı Erbaa” olarak meşhur olan, “Emredilen şeyin hasen olması gerekir” başlıklı bölümünü merkeze alarak, müteahhir dönem Hanefî-Mâtürîdî usulcülerin, hüsün-kubhun akliliği meselesinde, Mu'tezile ve Eş'ariyye'den farklı, özgün bir yaklaşıma sahip oldukları şeklindeki iddiaları ve buna ilişkin izahları ele alınacaktır. Çalışmamızda cevaplamaya çalışacağımız, onların meseleye gerçekten bir açılım mı getirdiği yoksa özgünlüğün söylemden mi ibaret kaldığı sorusu, hüsün-kubuh ilişkin yaklaşımların kelâmî arka planını incelememizi gerektirmektedir. Hüsün-kubuh meselesini farklı cihetlerden ele alan pek çok kıymetli araştırma bulunmakla birlikte,⁹ Hanefî-Mâtürîdî ekolün hüsün-kubhun akliliği hususunda iki mezhep arasındaki *orta yolcu* yaklaşımına odaklanan bir çalışma yapılmamıştır.

belirtmiş, onlarla aynı görüşte olmanın hataya düşüreceğini söylemiştir. bk. Alaeddin es-Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdülbirr (Doha: Metâbi'u'd-Doha, 1984), 2. Benzer bir tutum Semerkandî'den yaklaşık yarım asır önce vefat eden Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'de de görülmektedir. bk. Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1988), 132.

⁷ Murteza Bedir, “Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 29 (2013), 89; Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 254.

⁸ bk. Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 51-57.

⁹ bk. Mehmet Fatih Özerol, “Mâtürîdî Kelâmcı Semerkandî'de İnsan Fiilleri ve Hüsün-Kubuh”, *Diyanet İlmî Dergi* 60/3 (2024), 991-1024; Şule Güldü, “Klasik Dönem Hanefî Usûlünde Ehl-i Sünnetleşmenin Bir Örneği Olarak Hüsün-Kubuh Meselesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 499-530; Fatih İbiş, “Mâtürîdî'de İman-Ahlak İlişkisi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2015), 717-734; Asım Cüneyd Köksal, “İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkiliği Meselesi –Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş–”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 1-44; Fatma Sümeyye Kılâç, *Sadrüşşerîa'nın Osmanlı Kelâmına Etkisi: Hüsün-Kubuh Meselesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024); Mustafa Bilal Öztürk, “Hüsün-Kubuh Bağlamında Kelâm'ın Ahlâk Kuramları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 7/2 (2021), 403-438; Murat Kaş, *İrade ve Özgürlük Eylem ve Değer: Mukaddimât-ı Erbaa Tartışmaları Kavram-Problem-Arğüman-Yaklaşım Haritası* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2023).

1. Hüsün-Kubuh Tartışmalarının Gelişim Seyri

Hüsün-kubha dair tartışmalar –özellikle doğal hukuk – tanrısal hukuk diyalektiğinde– Yunan felsefesine kadar uzanmaktadır.¹⁰ Bu meseleyi Müslümanların gündemine ise ilk olarak Mu'tezilîler getirmişlerdir. Mu'tezile'nin, peygamberin getirdiği dinin / hükümlerin makul ve inanılabilir olduğunu temellendirmek amacıyla ortaya attığı hüsün-kubhun aklılığı görüşü, ulûhiyyet ve nübüvvet anlayışlarını, teklif ve ahkâma dair kanaatlerini şekillendirmiştir. Nas esaslı yaklaşım benimseyen birçok usulcî ve kelâmcı ise bu iddiaya karşı çıkmıştır. Eş'arîler hüsün-kubhun aklılığını tümüyle reddetmiş, hükmün idrakinin ve bir fiile sevap ve ikâbın terettübünün ancak vahiyle sabit olacağını ileri sürmüşlerdir.¹¹ Mâtürîdîler ise hüsün-kubhun akılla idrak edileceği hususunda Mu'tezile ile aynı fikirde olmakla birlikte bu idrakin hükmü gerektirmesi noktasında farklılaşmışlardır. Erken dönem Irak Hanefîleri, hüsün-kubhun akılla idrakinin hükmü gerektirdiğinde Mu'tezile ile benzer görüşte iken Mâverâünnehir bölgesinde yer alan Hanefîler ise Eş'arîler ile hemfikir olmuştur.¹²

Hüsün-kubuh meselesi İslam düşüncesinde esas itibarıyla hukukun konusunu oluşturan hükümler ile ilgili olarak ele alınmıştır. Hüsün-kubhun fıkî semereye indirgenmesi tartışma zemininin kaybedilmesine neden olmaktadır. Bu sebeple fıkî meselelerde hüsün-kubuh kaynaklı bir problem bulunmadığı düşüncesiyle hüsün-kubha ilişkin ihtilafın lafzî olduğu zannı ortaya çıkabilir. Hâlbuki hüsün ve kubuh hem yaratıcının hem de insanın fiillerini kapsamaktadır. Örneğin, tanrının kudretinin mutlak mı yoksa adalet ve hikmetle sınırlı bir kudret mi olduğu tartışması hüsün-kubuh meselesinin bir uzantısıdır. Yalancı bir peygamber elinde mucizenin zuhurunun imkânı ve mucizenin mutlak olarak nübüvvetin delili olması da bu meseleyle ilişkilidir. Yine hukukun başlangıcı ve kaynağı, hüsün-kubuh temelinde incelenmektedir. Dolayısıyla hüsün-kubhun aklılığı noktasındaki görüş farklılıkları, lafzî olmanın ötesine geçerek tarafların birçok meseledeki konumunu belirleyen temel bir ihtilaf noktası olmuştur.

Hüsün-kubuh, özellikle Mu'tezile ile Eş'arîler arasında tanrı ve nübüvvet tasavvurunu da içerecek şekilde geniş bir alanı kapsayan bir meseledir. Mu'tezile hüsün-kubhun aklılığını beş esastan (*usûl-i hamse*) “adalet” esas gereği zorunlu görür. Erken dönem Hanefî usulcîleri, Mu'tezile ile benzer yaklaşıma sahip olmaları nedeniyle özellikle Eş'arîler tarafından Mu'tezilî olarak yaftalanmışlardır. Mihne sonrası Mu'tezile'ye olan öfke, ehl-i sünnetin ve bilhassa ehl-i hadis din anlayışının egemenliği ile sonuçlanmıştır. Hanefîler de i'tizâl ithamından kaçınmak için söylemlerini değiştirmeye başlamışlardır. Erken dönem

¹⁰ bk. Olkan Senemoğlu, “Antik Yunan Siyasal Düşüncesinde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı, Platon-Aristoteles”, *İnsan ve İnsan Dergisi* 10/3 (2016), 42-63.

¹¹ Ebü'l-Me'âli el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ kavâri'i'l-edille fî usûli'l-i'tikâd*, thk. Muhammed Yusuf Musa – Ali Abdülmün'im Abdülhamîd (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1950), 258-267; Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh Şerhu't-Tenkîh*, thk. Muhammed Adnan Derviş (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.), 1/375.

¹² Bağdat Hanefîlerinden Cessâs, şer'î bildirim öncesinde ihtiyarî fiiller hakkında vacip, haram ve mubah hükümlerinin verildiğini söylerken Mâverâünnehir usulcülerinden Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ise akli teklifleri reddetmektedir. bk. Cessâs, *el-Fusûl fî'l-Usûl*, 3/247-257; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 299-300. Hanefîler arasında hüsün-kubha dair ihtilaf ile ilgili detaylı bilgi için bk. Güldü, “Klasik Dönem Hanefî Usûlünde Ehl-i Sünnetleşmenin Bir Örneği Olarak Hüsün-Kubuh Meselesi”, 501-502; Mehmet Kalaycı, “Hanefî Geleneği Mâtürîdî Üzerinden Okumanın İmkânı: Buhara ve Semerkand Farklılaşması Bağlamında Bir Değerlendirme”, *İmam Maturidinin İzidüşümü*, ed. Sıddık Korkmaz (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 281-284.

Hanefîlerinin söylemlerinde yer alan aklî ve felsefî ifadelerin zamanla azalması bu değişimin göstergelerindendir.¹³

Hüsün-kubuh meselesinde erken dönemde bilhassa Irak Hanefîleri eserlerinde kullandıkları üslup ve kelâmî yaklaşım Mu'tezilî olmakla eleştirilmelerine sebep olmuştur. Özellikle Cessâs'a (öl. 370/981) kadar gelen Hanefî ilim geleneğinin Mu'tezilî olarak kabul edilmeleri Sünnî olmalarından daha gerçekçi bulunmuştur. Berdaî (öl. 317/930) – Kerhî (öl. 340/952) – Cessâs silsilesindeki her bir usulcû, hem Eş'arîler hem de bazı Mu'tezilîler tarafından Mu'tezilî olarak kabul edilmiştir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî ve Safedî gibi tarihçiler, Berdaî'nin Mu'tezilî olduğunu belirtir.¹⁴ Kerhî de hem yetiştirdiği talebeleri hem de birtakım görüşleri dolayısıyla Mu'tezilî kabul edilmiştir. Örneğin Ebû'l-Huseyn el-Basrî, onu diğer Mu'tezilîler gibi "eş-Şeyh" unvanıyla nitelemektedir ki bu ifadeleri daha çok kendi mezhebinin öncüleri için kullanmıştır.¹⁵ Aynı şekilde Cessâs da hüsün-kubuh, ru'yetullâh ve sıfât-ı meânî meselelerindeki görüşleriyle Mu'tezile'ye yakınlaşmıştır. Aron Zysow, Hanefî usul düşüncesinin erken dönemde Mu'tezile kelâmından etkilendiği şeklindeki iddiasını, bilhassa Mâverâünnehir'deki Hanefî fakihlerinin, önceki dönemin kelâmî etkilerini ve bu etkilerin izlerini silmeye çalışmaları ile delillendirmiştir.¹⁶ Zysow'un aksine, erken dönem Hanefî ulemâsının kelâmî meselelerden uzak durduğuna ilişkin yorumlar da yapılmıştır.¹⁷ Hanefîlerin erken dönemdeki hüsün-kubuh yorumları dolayısıyla Mu'tezilî olmakla itham edilmeleri tabiidir. Dahası aynı dönemde Bağdat'ta yaşayan ve hüsün-kubuhun aklîliği ile birlikte bazı tekliî-aklî hükümleri kabul ettikleri rivayet edilen İbn Süreyc (öl. 306/918), Ebû Bekr es-Sayrafi (öl. 330/941) ve Ebû Hâmid el-İsferâyînî (öl. 406/1016) gibi Şâfiî fakihler, Mu'tezile'den etkilendikleri gerekçesiyle eleştirilmiş ve bu etkinin, onların kelâmî derinliklerinin bulunmaması nedeniyle meydana geldiği ifade edilmiştir.¹⁸

Hüsün-kubuhun aklîliği, birçok kelâm meselesinin arka planında yer alan bir ilke olduğu için, bu hususta bir kişinin Mu'tezilî düşünceye meyletmesi, diğer meselelerde de onlarla hemfikir olmasını gerektireceği için, o kişinin Mu'tezilî olarak nitelenmesi şaşırtıcı değildir. Buna karşılık Hanefîler de –bu durumun farkında oldukları için– Mu'tezile'nin benimsediği şekilde bir hüsün-kubuh anlayışı benimsemediklerini, dolayısıyla bununla ilişkili olan diğer meselelerde de onlarla aynı fikirde olmadıklarını izah etme çabası içerisinde olmuşlardır. Sadrüşşerîa *et-Tavdîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh* adlı usul eserinin "Mukaddimât-ı Erbaa" şeklinde şöhret bulmuş olan hüsün-kubuh bölümünde, Hanefî-Mâtürîdîlerin, bu meselede Eş'ariyye ve Mu'tezile'den farklılaştıklarını ve bu iki ekol arasında orta bir yol

¹³ Halil Arslan – Salih Sabri Yavuz, "Mihne Sonrası Sünnî Düşünce Kırılma", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 29-30. Ayrıca bk. İkra Güvenkaya – Harun Çağlayan, "Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Hüsün-Kubuh Anlayışı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2021), 560-580.

¹⁴ bk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 4/321; Salâhuddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâs, 2000), 6/207.

¹⁵ Örnek için bk. Basrî, *Mu'temed*, 1/135, 140.

¹⁶ bk. Aron Zysow, "Mu'tazilism and Mâtürîdism in Hanafî Legal Theory", *Studies in Islamic Law and Society*, ed. Bernard G. Weiss (Leiden: Brill, 2001), 235-265.

¹⁷ Ali Hazîne Heysem Abdülhamîd, *Tetavvuru'l-fikri'l-usûlî el-Hanefî* (Ürdün: Câmîatü Âli Beyt, 1998), 117.

¹⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkullânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr*, thk. Muhammed Abdürrezzak Ahmed er-Ruveys (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmîyye, 2015), 308; Tefvîk Münevver Sedâyû, *el-İbâha fî's-Şerîati'l-İslâmîyye* (Mekke: Câmîatü'l-Melik Abdülazîz, 1980), 80.

açtıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır.¹⁹ Mukaddimât-ı Erbaa şârihlerinden Ahmed Hamdi Sivâsî *Risâletü'l-Hüsni ve'l-kubh* adlı risalesinde, söz konusu “orta yol” ile ilgili olarak bazı çağdaşlarının iddiasını, tenkit etmek maksadıyla şöyle aktarmıştır:

“Bölgemizin ulemaları, çağımızın faziletli derin bir düşünceyle ve ince bir tefekkürle şöyle demişlerdir: Hüsni-kubhün akliliğini savunan tek mezhep Mu'tezile'dir. Eş'arî ve Mâtürîdîlerden Mu'tezile'nin iddiasını dillendiren kimse olmamıştır. Eş'arîler ve Mâtürîdîlere göre ise Allah'ın hasen olarak bildirimde bulunduğu hasen, kabîh olarak bildirimde bulunduğu ise kabîhtir.”²⁰

Hanefî-Mâtürîdî çizgiyi hüsni-kubhün şer'iliğini savunanlar içerisinde mütalaa etmek, Bağdat Hanefîleri dikkate alındığında mümkün görünmemektedir. Kanaatimizce bu tasnif, özellikle Selçuklular ile başlayan ve Osmanlı döneminde daha belirgin hale gelen, Eş'arîler ile Mâtürîdîleri ehl-i sünnet çatısı altında birleştirme kaygısının tezahürlerindendir. Nitekim toplumu bir mezhep çatısı altında buluşturma politikası, Fâtımîler, Zengîler ve Eyyûbîler dönemlerinde de görülen bir durumdur.²¹ Dinin temellendirilmesinde oldukça önemli bir işleve sahip olan hüsni-kubh meselesindeki ihtilafın lafzîliğe indirgenmesi de bu politikanın sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Mâtürîdîlik öncesi Bağdat Hanefîlerinin usul eserlerinde hüsni-kubh bahsi kelâmî bir bakış açısıyla müstakil bir başlık altında ele alınmamıştır.²² Esasında Eş'ariyye ile Mu'tezile arasında cereyan etmiş hüsni-kubhün akliliği tartışmasında Eş'arîlere göre Hanefîler Mu'tezile ile aynı taraftadır. Hanefîler, Mâtürîdîliği benimsedikten sonra kendilerine özgü bir görüşlerinin olduğunu ve Mu'tezile ile aynı kelâmî perspektife sahip olmadıklarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu çabayla Mu'tezile ve Eş'arîlerin görüşlerini tahlil eden Hanefîlerin büyük çoğunluğu Sadrüşşerîa'yı referans alır. Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh* adlı eserinde “me'mûr bihin (emredilen fiilin) hasen sıfatıyla nitelenmesinin gerekli oluşu” başlığı altında hüsni-kubh konusunu inceler. Bu tahlil ve mezhepler arası ayrım kendisinden sonra Hanefîlerin büyük çoğunluğunun benimsediği görüş olmuştur.

Sadrüşşerîa, hüsni-kubh meselesinin usulün ana konularından olduğunu ve akla ve nakle dayanan pek çok bahsinde içerildiğini belirtir. Ona göre bu meselenin arka planında cebr ve kader meselesi yer almaktadır. Müellif bu mesele ile ilgili olarak, birçok yetkin ilim adamının ayaklarının kaydığını ve meselenin derinliklerinde boğulduğunu ileri sürer. İfrat ve tefrite varan görüşler arasında hakikat olan

¹⁹ Köksal, “İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkiliği Meselesi”, 42. Sadrüşşerîa'nın hüsni-kubh meselesinde Mâtürîdîlerin Eş'arî ve Mu'tezile'den ayrıştığına dair görüşünün bir benzerini İbn Melek'te de (öl. 821/1418) görmekteyiz. bk. Abdüllatif b. Abdülaziz İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-envâr fî Usûli'l-fıkh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 48.

²⁰ Ahmed Hamdi Sivâsî, *Risâletü'l-Hüsni ve'l-kubh* (Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1044/10), 98b.

²¹ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 167-186.

²² Sözgelimi Cessâs *el-Fusûl fî'l-usûl*'ünde Mu'tezilî hüsni-kubh anlayışını benimsemiş olmasına rağmen bu mesele için ayrı bir bölüm açmamıştır.

görüşün Allah'ın sırlarından bir sır olduğunu ve yalnızca havâs ehli²³ kişilerin bu sırı erebileceğini ifade eder.²⁴ Sadrüşşerîa, kendisinin havâs ehlinden olmadığını kabul ve ikrar etmekle birlikte, hüsün-kubuh meselesini gücü nispetinde açıklayacağını söyler ve hüsün-kubhun yaygın üç anlamını aktararak meseleye giriş yapar. Bu anlamlardan ilki, hüsnün nefse uygunluk (*mülâmetü'n-nefs*), kubhun ise nefsin arzularına] aykırılık (*münâferetü'n-nefs*) olmasıdır.²⁵ İkinci olarak hüsün ve kubuh, fiilin kemâl veya noksan ile nitelenmesini gerektiren sıfatlar anlamına gelmektedir. Üçüncüsü ise hasenin dünyada övgü, ahirette sevap gerektiren, kabîhin ise dünyada yergi, ahirette ikâb gerektiren fiil olmasıdır. Sadrüşşerîa, zikrettiği ilk iki anlamdaki hüsün-kubhun aklî olduğu hususunda bir fikir ayrılığı olmadığını, ihtilafın üçüncü anlam üzerinde vuku bulduğunu belirtir. Eş'arîlerin, sevap ve ikâb gerektiren fiil olma anlamındaki hüsün-kubhun fiile ilişmesinin yalnızca ilâhî hitaba bağlı olduğunu kabul etmesine karşılık Mu'tezilîlere göre hüsün-kubhun akıl ile de tespit edilebileceğini ileri sürmüştür.²⁶ Hanefîler ise, muhtemelen Mu'tezile'ye yakın bir görüş benimsedikleri şeklindeki eleştirileri de öngörerek hüsün-kubha ilişkin görüşlerinin delillerini ve hem Mu'tezile'den hem de Eş'ariyye'den ayrıldıkları hususları ortaya koymaya çalışmışlardır.²⁷

2. Mâtürîdîlerin Hüsün-Kubuh Meselesinde Diğerlerinden Ayrıştıkları Hususlar

Ehl-i hadis, hüsün-kubhun aklî olduğunu kabul eden Hanefîleri, "Mu'tezile" yahut "bid'at ehli" olarak nitelendirmiştir. Müteahhirîn dönem Hanefîleri, bu ithamdan kaçınmak için, hüsün-kubuh meselesinin farklı cihetlerden ele alınması gerektiğini düşünmüşlerdir. Hüsün-kubhun akılla mı yoksa sem' ile mi sabit olduğu meselesinde genel olarak Mu'tezile ile aynı görüşte olmakla birlikte, Hanefîler, meselenin arka planında yer alan kelâmî cihetlerde kendilerini Mu'tezile'den ayırmaya çalışırlar. Yalan söylemenin kabîh, doğru söylemenin hasen oluşuna dair bilginin akıl ile elde edildiği noktasında Hanefîler ile Mu'tezile arasında bir ihtilaf bulunmamakla birlikte, Sadrüşşerîa, hüsün-kubhun arka planında yer alan iki kelâmî meselede Hanefîlerin / Mâtürîdîlerin, kendilerini Mu'tezile'den ayırttıklarını izah etmiştir.²⁸ Onun bu açıklaması Ebû Zeyd ed-Debûsî (öl. 430/1039) ile başlayan "ehl-i sünnetleşmiş" Hanefîlik / Mâtürîdîlik ile paralellik arz etmektedir.²⁹ Biz de Sadrüşşerîa'nın değindiği hususlara temas edip ehl-i

²³ Avâm-havâs ayrımı, İslam düşüncesinde ince ve derinlikli bahislerin insanları fıtratları ve anlayış seviyeleri nedeniyle hakikate erişebilme kapasitesine sahip olup olmadıkları üzerinden iki gruba ayırmak için kullanılmıştır. bk. Emine Taşçı Yıldırım, "İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (2020), 671-682.

²⁴ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 1/374-375.

²⁵ İmam Gazzâlî bu hususu amaca uygunluk – amaca muhaliflik olarak da açıklar. bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, 46.

²⁶ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 1/374-376. Gazzâlî hüsün-kubuh ile ilgili şu tanımları aktarır: (i) Failinin ilim ve kudreti dâhilinde işlemesi durumunda bir zemmin olmayacağı fiillere hasen, zemmi istihkak edeceği fiillere ise kabîh denir. (ii) Nefse uygunluk (*muvâfaka*, *mülâeme*) hüsün, aykırılık (*münâfere*) kabîhtir. İlk anlamıyla hüsün-kubhun sadece şer' ile bilinebileceğini söyleyen Gazzâlî ikinci anlamdaki hüsün-kubhun akıl ile de bilinebileceğini beyan etmiştir. Özetle, Eş'arîler insanın doğası gereği bazı fiilleri hasen, bazı fiilleri de kabîh görebileceğini kabul eder. Fakat bu bilginin, insanı sem'î delil gelmeden mükellef kılan bir hükmü inşa etmede herhangi bir etkisi yoktur. bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, 46.

²⁷ Sivâsî, *Risâletü'l-Hüsn ve'l-kubh*, 99b.

²⁸ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 1/407-408.

²⁹ Güldü, "Klasik Dönem Hanefî Usûlünde Ehl-i Sünnetleşmenin Bir Örneği Olarak Hüsün-Kubuh Meselesi", 500-505.

sünnet dairesi içerisinde yer alan Hanefîlerin Mu'tezile ve Eş'ariler ile ayrıştığını iddia ettiği kelâmî hususlara değineceğiz.

a. Salah – Aslah İlkesinden Kaynaklı Ayrılış

Hüsün-kubuh ile bağlantılı olarak ihtilaf edilen kelâmî hususlardan ilki, aklın hüsün-kubuh meselesinde hem Allah hakkında hem de kul hakkında mutlak hüküm koyucu (*hâkim*) olarak kabul edilip edilmediğidir. Aklın, Allah hakkında hasen veya kabîhe hükmedici oluşu salah-aslah prensibi ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Mu'tezile, aslah olanı yapmanın Allah'a vacip olduğunu ve bu vücûb hükmünün akıl ile idrak edildiğini ileri sürer. Mu'tezile, Allah'ın aslah olanı yapması gerektiğini ve aksini yapmasının caiz olmadığını söyleyerek Allah'ı yükümlülük altına almaktadır.³⁰ Sadrüşşerîa, Mu'tezile'nin bu görüşüyle Mâtürîdîlerden ayrıldığını söyler.³¹

Salah-aslah meselesi, Mu'tezile'nin beş ilkesinden biri olan adalet ilkesi gereği Allah'ın kullar için maslahat içermeyen veya mefsedet içeren şeyleri yaratmayacağını ifade eder. Mu'tezile, hakîm ve âdil olan yaratıcının hikmet ve adalete muhalif bir eylemde bulunamayacağından hareketle Allah'ın hasen olanı emretmesi ve kabîh olanı da nehyetmesinin O'na vacip olduğunu (*vâcib alellâh*) kabul eder. Teklifi-aklî hükümlerin akılla idraki, salah-aslah olanın yaratıcıya vacip olduğu düşüncesinin sonucudur.³²

Mu'tezile'ye göre Allah'ın fiillerinde gaye, illet, sâik veya bâ'is olmak zorundadır. Onlara göre bu olmadığı takdirde Allah'ın fiilleri abesle nitelenmiş olur. Yine onlara göre Allah kulları için haseni, kabîhi, faydayı ve zararı gözetmek zorundadır.³³ Ehl-i sünnet bu teoriyi yaratıcıya vücûbiyyet yüklemeyi ve onun mutlak kudretine bir sınır getirmeyi içermesi nedeniyle reddetmiştir. Başka bir deyişle Mu'tezile hakîm ve âdil olan bir yaratıcının kudretini hikmet ve adalete uygunlukla sınırlarken Eş'ariler yaratıcıyı mutlak kudret sahibi olarak niteleyip hikmetin ve adaletin insan akıyla idrak edilemeyeceğini ifade etmektedirler.

Mâtürîdîlerin salah-aslah konusundaki tutumu, hüsün-kubuh meselesinde muhalif oldukları Eş'arîlere yakındır.³⁴ Mâtürîdîlerin hüsün-kubuhun aklîliğini ve bazı meselelerde şer'î hitap olmaksızın aklî teklifin gerçekleştiğini kabul etmekle birlikte salah-aslah prensibini reddetmeleri, onların tanrı ve teklif meselesini epistemolojik zeminde Mu'tezile ile benzer algıladıklarını ancak ontolojik zeminde onlardan ayrıldıklarını göstermektedir. Eş'arîlere benzer şekilde Mâtürîdîler, salah-aslah prensibini rızık ve lütuf gibi hususlarda Allah'a doğrudan vücûb yüklemiş olma kaygısıyla reddetmektedir.³⁵

³⁰ Mu'tezilîlerin aslah olanın Allah'a vacip oluşu hakkındaki görüş farklılıkları için bk. Orhan Şener Koloğlu, *Cübbâil'in Kelâm Sistemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 412-424.

³¹ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 1/407; Sivâsî, *Risâletü'l-Hüsni ve'l-kubh*, 99b.

³² Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl – et-Ta'dîl ve't-Tecvîr VI/1*, thk. Fuâd el-Ehvânî (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyye, 1962), 3-4; Sibel Kaya, *İlâhî Fiillerde Zorunluluk –Vücûb Alellâh–* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 201.

³³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2/301; Avni İlhan, "Aslah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/495.

³⁴ Ahmed b. İvâdullah el-Lüheybî, *el-Mâtürîdiyye: Dirâseten ve Takvîmen* (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1413), 151.

³⁵ Kaza, kader ve insan fiilleri gibi meselelerde Mâtürîdîler ile Mu'tezile benzer yaklaşımlar öne sürmüşse de onlar kavramların inşasında farklılaşmışlardır. Kavramlar üzerinde bina edilen bu meselelerde de farklı sonuçlar öne sürmüşlerdir. bk. Muhammed Aydın, "Aslah Konusu Bağlamında Mâtürîdî'nin Mu'tezile Eleştirileri", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2020), 80-85; Güvenç Şensoy,

Allah’a zorunluluk atfetmeme hususunda Mâtürîdîler tıpkı Eş’arîler gibi katı bir tavır takınmışlardır.³⁶ Ne var ki Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin (öl. 333/944) yaratıcıyı hikmete mutabık eylemle sınırlandırması da bir nevi yaratıcının kudretine sınır getirmeyi ihsas etmektedir. Bu nedenle Eş’arîler tarafından da Mâtürîdîlerin Mu’tezile ile aynı görüşte olduğu eleştirisi gelmiştir.³⁷ Nitekim Seyyid Bey, Mu’tezile’nin “vücûb alellâh” ifadesi ile Mâtürîdî’nin “hikmet, Allah Teâlâ’nın kemâl ve fazlının gereğidir” sözlerinin hariçten bir sınırlama olmayıp yaratıcının zatından ve ulûhiyyetinin kemâlinden kaynaklandığını belirterek Mâtürîdîlerle Mu’tezile arasında ortaya çıkan tartışmanın lafzî bir tartışma olduğunu söylemiştir.³⁸ Mâtürîdî, Eş’arîlik’ten farklı olarak ilâhî fiillerde hikmete sık sık vurgu yapar. Tanrı’nın olasılıklar içerisinde her zaman en iyisini yapmak zorunda oluşuna da “hikmet” kavramıyla cevap verir. O, Mu’tezile’nin salah-aslah prensibini bu minval üzere hikmet kavramıyla reddeder. Şöyle ki salah-aslah teorisi, insandan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Mâtürîdî buna Allah’ın iman etmeyecek ve cehenneme gidecek insanları yaratmasının hikmetinin gereği olduğu örneğini verir. Ancak ona göre bu durumun insanlar için aslah olduğunu söylemek doğru olmaz. Aynı şekilde Fâtiha sûresinde geçen “Allah’ım bizleri doğru yola ilet.”³⁹ duası salah-aslah prensibine uygun değildir. Çünkü faydalı olan ve iyi olan Allah için vacip olsaydı bu dua anlamsız olurdu.⁴⁰

b. Aklın Hüküm Koyucu Oluşu

Mâtürîdîlerin Mu’tezile’den ayrıştıkları ikinci husus, hüsün-kubhun kullara bakan yönüdür: Akıl bir şey / fiil hakkında hasen veya kabîh hükmünü müstakil olarak verebilir mi? Mâtürîdîler bu soruya olumsuz yanıt vererek hüküm koyucunun Allah olduğunu kabul ederler.⁴¹ Görüşlerinin izahını ise kulların fiillerinin (*halku’l-ef’âl*) Allah tarafından yaratılmasıyla ilişkilendirerek yaparlar. Onlara göre bir fiilin güzel veya çirkin, iyi veya kötü, faydalı veya zararlı olduğuna hükmeden Allah’tır. Fiilleri tam anlamıyla, zahirî ve batınî yönüyle ihata edebilen yalnızca Allah olduğu için insan aklının bir fiilin hasen veya kabîh

Sadrüşşerîa’nın Kelâmı Ta’dîl Teşebbüsü Varlık ve Ulûhiyyet Merkezli Bir İnceleme (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023), 342.

³⁶ Ebû’l-Mu’in en-Nesefî, *et-Temhîd fî Usûli’l-dîn*, thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şâgûl (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye, 2006), 124-131.

³⁷ Bayram Çınar, “Kelâm’da Salah-Aslah Tartışmaları”, *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2021), 212-213.

³⁸ Mehmed Seyyid Bey, *el-Medhal* (İstanbul: Asitane, 1924), 249. Her ne kadar Eş’arîlerden Mâtürîdîlere böyle bir eleştiri gelmiş olsa da Mâtürîdîler, hikmet teorisinde Allah’ın meşîetine ve iradesine haricî bir tesirin olmadığını açıkça vurgulamışlardır. Şensoy, *Sadrüşşerîa’nın Kelâmı Ta’dîl Teşebbüsü*, 342-343.

³⁹ el-Fâtiha 1/5.

⁴⁰ Hülya Alper, “Mâtürîdî’nin Mutezile Eleştirisi: Tanrı En İyi Yaratmak Zorunda Mıdır?”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2023), 24-30. İbnü’l-Melâhimî (öl. 536/1141), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin söz konusu aslah eleştirisine maslahat-ihsan ayrımı yaparak cevap verir. Ona göre duada Allah’tan istenilen şeyler onun birtakım maslahatları eksik halde yaratmasından kaynaklı bir talep değildir. Bilakis duada Allah’tan talep edilen şey, şayet talep edilen mefsetet içermiyorsa ihsanda yani lütufta bulunulmasıdır. Dua, maslahatı talep etmek değildir, bilâkis dua mükellefin yaptığı bir ibadet niteliğini taşımaktadır. Nitekim yaratıcıya karşı acizliği dile getirmek ve bağışlanma talebinde bulunmak da bir ibadet niteliği taşımaktadır. bk. Rüknüddîn İbnü’l-Melâhimî, *Kitâbü’l-Fâik fî Usûli’l-dîn*, thk. Wilferd Madelung – Martin McDermott (Tehran: Iranian Institute of Philosophy – Institute of Islamic Studies Free University of Berlin, 2007), 628.

⁴¹ Aklın hüküm koyucu olması tartışması teklifî hükümlerle ilgilidir. Eş’arîlerin ve Mâtürîdîlerin aklî hükümler ile kastettikleri teklifî-aklî hükümlerdir.

olduğuna dair hükümde bulunması mümkün değildir. İnsan aklının, eşyanın hasen veya kabîh olduğuna dair idraki mümkün ise de hüküm koyma hususunda aklın yetisi sınırlı kalmaktadır.⁴²

Aklın yetisi ve sınırı ilgili Mâtürîdîlerin Mu'tezile'den farklılaştığı bir diğer husus da aklın sahih nazarla bilgiyi gerektirip gerektirmemesi meselesidir. Mu'tezile'ye göre sahih nazar tevlîd ilkesi gereği zorunlu olarak bilgi doğurur. Mu'tezile'ye göre tevlîd, failin işlediği bir fiilden, dolaylı olarak ikinci bir fiilin ortaya çıkmasıdır.⁴³ Onlara göre akıl yürütme insana ait bir eylem olup bu akıl yürütmeden çıkan netice / bilgi de insana aittir. Akıl yürütmenin bilginin elde edilmesiyle sonuçlanmayacağı kabulü onun abes bir eylem olmasını zorunlu kılacağı için Kur'an'da yer alan teemmül, tedebbür ve tefekkür gibi akıl yürütmeyle ilişkili emirler de abes olacaktır.⁴⁴

Ehl-i sünnet mezhepleri –özellikle Eş'arîler ve Mâtürîdîler– tevlîd ilkesini zorunlu nedenselliği çağrıştırdığı için reddetmektedirler.⁴⁵ Onlar, sahih nazarın kesb ile veya kesb olmaksızın aklî bir gereklilikle ve âdeten Allah tarafından yaratılması ile bilgiye ulaştırdığını belirtirler.⁴⁶ Mâtürîdîler de Mu'tezile'den bu noktada ayrıştıklarını dile getirirler. Onlara göre de doğru bir şekilde sıralanmış önermelerin bilgi doğurması “âdeten” gerçekleşmektedir.⁴⁷ Âdet, alışlagelen durum demektir ki zorunlu olarak gerçekleşmediğinden, mucize ve keramet gibi durumlarda bozulabilmektedir.⁴⁸

Sahih nazarın bilgiyi zorunlu bir nedensellikte değil de âdeten var ettiği, daha çok Eş'arîlerin savunduğu ve onların teorileriyle uyumlu bir görüştür. Hüsün-kubhun aklîliği meselesinde başlangıçta Eş'arîlerden ayrıldığını ifade etmiş olan Mâtürîdîler, bilginin husulü konusunda Eş'arîlerle aynı görüşü savunmaktadır. Eş'arîler, hasenin ve kabîhin aklen bilinemeceğini kabul etmekle, hükme bu bilgiyle erişmenin imkânsız olduğunu kastetmektedirler. Örneğin yalan söylemenin kabîh oluşunu aklın idrak edemeyeceğini ifade ederken Eş'arîler şöyle bir kıyas yapmaktadırlar: Kabîh, Allah'ın yasakladıklarını kapsayan ezeli bir hükümdür. Hükümler yalnızca şer'î / dinî bildirimle bilinebilir. Dolayısıyla bir fiilin kabîh oluşu yalnızca dinî bildirimle mümkündür. Yalan söylemek ile ilgili bir bildirim gelmedikçe onun kabîh olduğu bilinemez. Eş'arîler, hasen veya kabîhin akılla bilinemeceğini savunarak sevap ve ikâb

⁴² Ebû Bekr es-Serahsî, *el-Uşûl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 1/20.

⁴³ Cüveynî, *İrşâd*, 6-7; Mücteba Altındaş, “Özgürlük ve Sorumluluğun Sınırları Açısından Kelâm'da Tevlîd Nazariyesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (2020), 1117.

⁴⁴ bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl – et-Tevlîd IX*, thk. Tevfik et-Tavîl (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye, ts.), 11-14. Koloğlu, *Cübbâil'in Kelâm Sistemi*, 385-388; Hulusi Arslan, *İslam Düşünce Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi* (Şerîf el-Murtazâ Örneği) (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 69.

⁴⁵ Bâkîllânî, vurmanın acısının vurmaktan, mızrağın yarasının da mızraktan kaynaklanmadığını belirtip tüm fiillerin Allah tarafından gerçekleştiğini ifade eder. bk. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *Temhîdül-evâil ve telhîsu'd-delâil*, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987) 334-340. Cüveynî de sahih nazarın bilgiyi gerektirip gerektirmeyeceğini tartıştığı bölümde tevellüd teorisini reddeder. bk. Cüveynî, *İrşâd*, 8; Metin Yıldız, “Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'de Nedensellik Karşılığı: Âdet Nazariyesi”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (2019), 540.

⁴⁶ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Makâsîd: Kelâm İlminin Maksatları*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 108.

⁴⁷ Sivâsî, *Risâletü'l-Hüsni ve'l-kubh*, 100a.

⁴⁸ Nûreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebû Bekr es-Sâbûnî, *el-Kifâye fî'l-Hidâye*, thk. Muhammed Aruçi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 280.

gerektiren bir hükmün akılla idrak edilmesinin imkânsızlığını murat etmektedirler. Yalanın ikâb gerektirmeksizin çirkin ve kötü bir fiil olarak (*münâferetü'n-nefs*) idrak edilmesinin mümkün olduğunu ancak bunun bir hükmü gerektirecek kesinlikte bir bilgi olmadığını ifade ederler.⁴⁹ Mâtürîdîler ise hasenin ve kâbîhin aklen bilineceğini ancak bu bilginin hükmü gerektirmesi hususunda dinî bildirime muhtaç olduğunu söylerler. Yalan söyleme örneğinde Mâtürîdîler, yalanın kabîh olduğunun akılla bilindiğini ancak haram hükmü vermek için vahye ihtiyaç olduğunu söylerler. Nihai tahlilde iki mezhep de yalanın haram olduğu hükmünün verilebilmesi için vahye muhtaç olduğu noktasında hemfikir olup Mu'tezile'den farklılaşmaktadırlar. Fıkhî semere açısından hüsün-kubuh bilgisinin vahiy olmaksızın hükmü gerektirmemesi hususunda Mâtürîdîler ile Eş'arîler aynı görüşte bulunmaktadır.

Mâtürîdîlerin aklın yetisine dair yaptığı açıklama Şemsüleimme es-Serahsî (öl. 483/1090) ve öncesindeki Hanefî fukahânın tümünün benimsemiş olduğu bir görüş değildir. Nitekim Serahsî, hüsün-kubuhun akılda sabit ve zorunlu bir bilgi oluşunu reddeder ve bu hususta kendisinden önceki bazı Hanefîlerin hüsün-kubuh meselesinde Mu'tezilîlere benzer bir kanaat taşıdıklarını ifade eder.⁵⁰ Serahsî'nin burada "meşâyıhtan bazıları" diye belirttiği kişiler Bağdat ve Kûfe'de yaşayan Hanefîlerin büyük çoğunluğudur. Serahsî gibi Pezdevî de aklın hükmü gerektirecek bir yetisinin olmadığını söyler. Hükmün sevabı veya ikâbı gerektirmesi ancak şer'î olması ile mümkündür. Pezdevî'ye göre de bir hükmün şer'î olarak vasıflanması için doğrudan hükmün şer' ile sabit olması gerekir. O, şer' varit olmadan evvel hakkında hazra delalet eden delil olmayışını öne sürerek aslî ibâhanın şer'î bir hüküm olarak ifade edilmesini doğru bulmaz.⁵¹

Aklın bir eylemin hasen veya kabîh olduğuna dair idrakinin Hanefîlere göre hükmü gerektirmemesi, Serahsî öncesinde açıkça savunulan bir husus değildir. Örneğin Mâtürîdî, insanın aklında doğru konuşmanın, adaletin ve ma'rifetullâhın hasen olduğu; yalanın, zulmün ve küfrün ise kabîh olduğuna dair bilginin zaruri bilgi olduğunu bildirir. İmâm Mâtürîdî'ye göre akılda yer alan bu bilgilerden insanlar sorumlu olmaktadır. Yani insanlar akıllarında yer alan bu bilgilerden sevap veya ikâba müstahak olacaklardır. Mâtürîdî'nin bu görüşünün Mu'tezile'nin görüşüne benzer olduğu açıktır. Mâtürîdî akli bu hususta emredici (âmir) ve nehyedici (nâhi) olarak da nitelendirmektedir.⁵² Buna karşılık özellikle Semerkand Hanefîleri Eş'arîlere benzer bir görüşü benimsemiş ve aklın insanı mükellef kılamayacağını söylemişlerdir. Aklın, eylemlerin hasen veya kabîh olduğunu bildiği ancak bunun üzerine teklifî hükümlerin inşa edilemeyeceği, Semerkand Hanefîlerine ait bir görüş olup sonraki dönem Mâtürîdîler tarafından da kabul edilmiştir.⁵³

⁴⁹ Cüveynî, *İrşâd*, 258-268.

⁵⁰ Serahsî, *Usûl*, 1954, 1/60.

⁵¹ Serahsî, *Usûl*, 1954, 1/323.

⁵² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 265.

⁵³ Lüheybî, *Mâtürîdiyye*, 152; Muhammed Rebî' Hâdî el-Medhalî, *el-Hikme ve't-Ta'lîl fî Ef'âillâh Teâlâ* (Demenhûr: Mektebetü'l-Lîne, 1988), 94; Hülya Alper, "İmâm Mâtürîdî ve Sonrasında Teklif İlişkisi Bakımından Hüsün Kubuh Meselesi", *İmâm Mâtürîdî ve*

Önde gelen Hanefî usulcülerden Cessâs da Mâtürîdî gibi aklın hükmü gerektireceğini belirtir. O, eşyanın hakikatini îcâb, imtinâ' ve cevaz şeklinde üçe ayırdıktan sonra akılda zorunlu olarak yer alan îcâb ve imtinâ' gereği hükümleri şu şekilde tasnif etmektedir: Allah'ın sıdk gibi vacip veya kizb gibi haram kılmasının zorunlu olduğu hükümler îcâbı; aksini yapması ise imtinâ'ı ifade eder. Bu iki kısım akılda yer almaktadır. Bu kısımlar için şer'î bir bildirimin gelmesine de gerek yoktur. Haram, vacip veya mubah kılması mümkün olan ise üçüncü kısım olan cevazı, yani mümkün kategorisini ifade eder. Bu üçüncü kısım aklın yetisi dışında kaldığı için şer'î bildirime muhtaçtır.⁵⁴ Cessâs, bu taksimi yaparken âdil ve hakîm olan tanrı anlayışını benimsemiş ve ontolojik yapıya uygun bir epistemolojik temel kurgulamıştır. Onun bu yaklaşımı Mu'tezile ile benzerlik göstermektedir.

el-Fusûl fi'l-usûl eserinde Cessâs, "ashâb" olarak andığı mezhep uleması ile aralarındaki görüş ayrılıklarını açıkladığı yerlerde muhalifinin kimliğini açıkça zikreder. Onun, özellikle şer'î bildirim öncesi aklî teklifin imkânını açıkladığı kısımda, mezhep içi ihtilaftan söz etmemiş olması Hanefîlerin çoğunluğunun bu fikirde olduğunun bir göstergesidir.⁵⁵ Erken dönemde özellikle Bağdat, Basra ve Kûfe'de yer alan Hanefîlerin, hüsün-kubuh gibi temel bir meselede Mu'tezilîler ile benzer kanaat taşımaları, (i) Irak çevresinde hâkim olan entelektüel çevre ve (ii) siyasi durumla ilişkili olarak açıklanabilir. 3./9. ve 4./19. yüzyıllarda Irak bölgesinde entelektüel açıdan hâkim olan mezhep Mu'tezile'dir. Bu bölgede yer alan Hanefîlerin yanı sıra bazı Şâfiî ve Hanbelî fakihler de Mu'tezile'den etkilenmişlerdir. Abbâsî hilafetinin Emevîler dönemine nazaran özgürlükçü olması ve Mu'tezilî âlimlerle beraber Hanefîleri de himaye etmelerinin Hanefîler ve Mu'tezile arasında bir etkileşime neden olduğu açıktır. Öyleyse 3./9. ve 4./19. yüzyıllarda Bağdat civarında Hanefîler ile Mu'tezile arasındaki bu etkileşim neden ve nasıl son bulmuştur? Hanefî usulcülerinin hüsün-kubuh gibi temel bir meselede ehl-i sünnet çizgisine daha yakın durmaları ve tevarüs ettikleri birikim içerisindeki Mu'tezilî izleri silme girişimleri hangi saiklerle gerçekleşmiştir? Nitekim bu girişim Sadrüşşerîa'da ve onun "Dört Mukaddime"si üzerine yapılan çalışmalarda da yer almaktadır.

Usul eserlerinden anlaşıldığına göre Hanefîler, i'tikâdî / kelâmî bazı kaygılar sebebiyle Mu'tezile ile benzer görünmekten kaçınmışlardır. Akılda eşyanın hasen veya kabîh mi olduğuna dair bir bilgi bulunduğunu kabul etmekle birlikte bu bilginin hükmü gerektirmesi için şer'î bildirimin bulunmasını şart koştıkları suretiyle kendilerini Mu'tezile'den ayırmışlardır. Diğer taraftan, geç dönem Hanefî usulcülerini Eş'arîler arasında hukuki semere açısından önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Sadrüşşerîa kendilerine böyle bir itiraz geleceğini düşünerek, Mu'tezile'den ayrıldıkları husus olan aklın hükmü gerektirmesinde Eş'arîler ile aynı sonuca ulaşmış olsalar da hüsün-kubuh ilkesinin mahiyeti hususunda Eş'arîlerden farklılaştıklarını söylemiştir.⁵⁶

Mâtürîdî'ye Geleneği Tarih, Yöntem, Doktrin, ed. Hülya Alper (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018), 339-364.

⁵⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 4/149.

⁵⁵ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 3/247.

⁵⁶ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 1/407.

Sadrüşşerîa'ya göre Hanefîlerin, Eş'arîlerden ayrıldıkları temel husus şudur: Eş'arîlere göre hasen Şarî'in emrettiği, kabîh de yasakladığı şeydir. Başka bir deyişle Eş'arîlere göre bir şeyin hasen veya kabîh olması şer'î bildirime / vahye bağlıdır. Diğer taraftan Hanefîler, ihtiyarî bir eylemin hasen veya kabîh olduğu bilgisinin vahiyden bağımsız olarak akılda yer alabileceğini kabul etmişlerdir. Örneğin Eş'arîlere göre doğru söylemek emredildiği için hasen; yalan söylemek yasaklandığı için kabîh iken, Hanefîlere göre doğru söylemek hasen olduğu için emredilmiş ve yalan söylemek de kabîh olduğu için yasaklanmıştır. Sadrüşşerîa, Hanefîlerin "li-zâtihi" ve "li-ğayrihi" şeklindeki hasen taksimlerinin, Eş'arîlerden ayrıştıkları bir başka husus olduğunu söylemiştir. Eş'arîlerin büyük çoğunluğu haseni "Allah tarafından tüm emredilenler veya nehyedilmeyenler" olarak tarif ettikleri için onların böyle bir taksim yapmaları tutarsızlık olacaktır. Eş'arî düşüncede tüm eylemler şer'î bildirim öncesi hasen veya kabîh olma hususunda eşittir. Kizbin kabîh oluşu veya sıdkın hasen oluşu şer'î bir bildirim ile ancak mümkün olabilir.⁵⁷

Hüsün-kubhun akılda sabit olduğu konusunda Mu'tezile ile aynı fikirde olan Hanefîler, bu sübutun vahiyden bağımsız bir şekilde hükmü gerektirip gerektirmeyeceği hususunda Mu'tezile'den ayrılmıştır. Sadrüşşerîa, hüsün-kubhun akıl ile idrak edilmesine rağmen hükmü gerektirmemesini, akılda yer alan bu bilginin her zaman açığa çıkmayacağı ve pek çok durumda ancak vahiyle anlaşılacağı ile izah etmektedir. O, "Şüphesiz ki Allah adaleti ve iyiliği emreder."⁵⁸ ayetinde emredilen adalet ve iyiliğin emrin vukuundan önce yer aldığını bildirmektedir. Yani o, bir şey âdil ve iyiye Allah'ın onu emrettiği kanaatindedir. Ona göre emredilen âdil ve iyi olan şeylerin bilgisi her bir kimsede aynı düzeyde açık olmadığı için hüküm ancak onu açığa kavuşturacak vahiyle sabit olabilir.⁵⁹

Müteahhirûn dönemi Mâtürîdîlerinin "yalan söylemenin kabîh olduğuna dair bilgi şer'î bildirimden önce insanın aklında yer almaktadır ancak bu bilgi bizi yalan söylemenin haram olduğu sonucuna götürmez" ifadesi Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin hüsün-kubuh düşüncesi ile uyumlu değildir. Zira daha önce belirttiğimiz üzere Mâtürîdî'ye göre akılda yer alan bu bilgiler insanı vahiy gelmesi dahi mükellef kılmaktadır. Sadrüşşerîa ve onu takip eden Mâtürîdîler, bu hususta Mâtürîdî'ye muhalefet etmişlerdir.

Bu noktada Hanefî-Mâtürîdîlerin, hüsün-kubhun aklılığı ilkesinin semeresi olan, şer'î bildirim öncesinde insanların eylemlerinden dolayı sorumlu olup olmayacağına ilişkin görüşlerini incelemek gerekir. Eş'arîlere göre insanlar vahye muhatap olmadıkları zaman dilimlerinde mükellef değildirler ve eylemleri bir hükümle nitelendirilmez. Mu'tezile ise insanların hasen veya kabîh olduğuna dair kesin bilgi sahibi olduğu tüm eylemlerinde mesul olduğunu ileri sürer. Onlara göre bu bilgiler zaruri bilgi türünden olup peygamberin bu bilginin aksine bir hüküm getirmesi muhaldir. Bu nedenle Mu'tezile'ye göre şeriat gelmemişse de insanlar bu bilgiden sorumludur.

⁵⁷ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 1/375; Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr*, 148.

⁵⁸ en-Nahl 16/90.

⁵⁹ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 1/414-415; Sivâsî, *Risâletü'l-Hüsn ve'l-kubh*, 100b.

Mâtürîdî ve Cessâs'a göre ise insanlar, ma'rifetullâh, doğru konuşmak, adaletli olmak gibi eylemlerin hasen olduğuna; şirk, yalan söylemek ve zulüm gibi eylemlerin de kabîh olduğuna dair kesin bilgiye sahiptir. Mu'tezilî düşünceye benzer şekilde Mâtürîdî ve Cessâs'a göre, insanlar vahiyle muhatap olmamışsa da zaruri olan bu bilgilerden sorumlu olur.⁶⁰ Hem Mâtürîdî'nin hem de Cessâs'ın ifadeleri, akîl-tekliî hükümlerin ispatı hususunda Mu'tezile ile benzerlik göstermektedir. Alâeddin es-Semerkandî de şer'î bildirim öncesi eylemlerin hükümsüz olacağına dair görüşü reddetmektedir. Ona göre eşyada var olan vücûb da o vücûb için övgünün / sevabın varlığı da ezelîdir. Aynı şekilde eşyada var olan haramlık ile onun kınama / ikâbı gerektirmesi de ezelîdir. Övgü ve yergiyi gerektirmeyen diğer kısım da mubah hükmünü alır ve bu hüküm de ezelîdir.⁶¹ Semerkandî'ye göre, şer'î bildirim öncesinde bazı şeylerin hasen veya kabîh olduğu akılla bilinebilir. İbadetlerin vücûbu, nimet verene şükretmenin ve onu yüceltmenin zorunlu oluşuyla; muamelatta yer alan vacipler ise insanların birlikte yaşamalarını sağlamak için nizamı ortadan kaldıracak hükümlerin zorunlu oluşuyla bilinebilir. Akıl ibadet ve muamelatı genel / tümel olarak bilebilir ancak tikel olarak vaciplerin keyfiyetini bilemez ve insanlar bunun için vahye muhtaçtır.⁶² Onun bu ifadelerinden şu çıkarımda bulunabilir: İnsanlar ma'rifetullâh, şükürü'l-mün'im, sıdk ve adaletin vücûbunu idrak edebilir. Ancak bu hükümler tümeldir. Tikel olarak vaciplerin bilinmesi için ise vahiy gereklidir.

Görüldüğü üzere Hanefîler ile Mu'tezile şer'î bildirim öncesi insanın akıl ile kısmi bir teklife muhatap olması hususunda mutabıktırlar. Her iki mezhebe göre de bu teklifin arka planında hüsün-kubuh meselesi yer almaktadır. Aralarındaki fark ise şudur: Mu'tezile fiillerin hasen veya kabîh olduğuna aklın hükmedeceğini belirtirken Hanefîlerin büyük çoğunluğu hükmü verenin Allah olduğunu bildirmektedir.⁶³

Sonuç

Hüsün-kubuh meselesinde Eş'arîler ile Mu'tezile arasında akıl-nas önceliği ikileminde cereyan eden tartışmada Hanefî-Mâtürîdîler iki mezhebin de aşırıya gittiğini, doğru olanın iki mezhebin ortasında, mutedil bir yol olduğunu söylemişlerdir. Çalışmamız sonucunda, Sadrüşşerîa ve onu takip eden Mâtürîdîlerin hüsün-kubuh meselesinde önerdiği "orta yol" şu şekilde belirginleşmiştir:

Hüsün-kubuhun aklılığı konusunda, Eş'arîlerden temelde ayrışan Hanefîler, arka plandaki kelâmî bazı hususlarda da Mu'tezile'den farklılaşmışlardır. *et-Tavdîh* adlı eserinin "Mukaddimât-ı Erbaa" bölümünde, Hanefî-Mâtürîdîlerin hüsün-kubuh meselesindeki mutedil tavrının en önemli örneklerinden birini Sadrüşşerîa, meseleyi Allah ve kullar hakkında olmak üzere iki cihetle ele almıştır. Ona göre salâh-aslah olanı yapması ve kulların doğru yola ulaşmasını lütufla kolaylaştırması yaratıcı hakkında zorunlu değildir. Hanefîlerin, tanrı tasavvuru açısından Mu'tezile'den ayrıldıkları ilk husus budur. Ancak Mâtürîdî kelâmındaki "hikmet" kavramı, tanrıyı bazı şeylerle yükümlü tutma fikrinden hiçbir farkı olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Mâtürîdîler ile Mu'tezile arasında, hüsün-kubuh meselesinin kullara bakan yönüyle ilgili ayrışma ise aklın hüküm koyucu olup olmadığı noktasındadır. Mu'tezile'ye göre akıl, bir

⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 265; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 4/247.

⁶¹ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, 200.

⁶² Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, 244-246.

⁶³ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 1/407.

şeyin hasen veya kabîh olduğunu idrak edebilir ve bu idrak kişiyi mükellef kılar. Hanefîlere göre akıl hüsün ve kubhu tespit edebilse de vahiy olmaksızın bir yükümlülük ortaya çıkaramaz, hüküm koyucu olan (Şâri') yalnızca Allah'tır. Ancak erken dönem Hanefî usulcülerinin, aklın hüküm koyduğu hususunda Mu'tezile'den ayrışmadıkları görülmektedir. Bu durum zaman içerisinde Hanefîliğin -i'tizâl ithamından kaçınma ve Sünnî daire içerisinde kalma gibi nedenlerle- bir söylem değişikliğine gittiğinin göstergesidir.

Sadrüşşerîa, hüsün-kubhun akliliğini kabul edip hükmü gerektirmeyeceğine dair söylemin pratikte Eş'arîliğin görüşünü yansıttığına dair eleştirileri de kabul etmemiştir. Eş'arîlerin, bir şeyin Allah onu emrettiği için hasen yasakladığı için kabîh olduğu görüşünü reddetmiş ve bir şeyin hasen olduğu için emredildiğini kabîh olduğu için yasaklandığını belirtmektedir. Sadrüşşerîa'ya göre ne akıl hüküm koyucudur ne de hükümler hikmetten ve hüsün-kubuhtan bağımsız şekilde vazedilmiştir. Sadrüşşerîa bu yaklaşımıyla Eş'arîlik ile Mu'tezile arasında orta bir yol açmıştır.

Kaynakça

- Abdülhamîd, Ali Hazîne Heysem. *Tetavvuru'l-fikri'l-usûlî el-Hanefî*. Ürdün: Câmîatü Âli Beyt, 1998.
- Alper, Hülya. “İmam Mâtürîdî ve Sonrasında Teklif İlişkisi Bakımından Hüsün Kubuh Meselesi”. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiyye Geleneği Tarih, Yöntem, Doktrin*. ed. Hülya Alper. 339-364. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018.
- Alper, Hülya. “Mâtürîdî'nin Mutezile Eleştirisi: Tanrı En İyiyi Yaratmak Zorunda Mıdır?”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2023), 17-36.
- Altındaş, Mücteba. “Özgürlük ve Sorumluluğun Sınırları Açısından Kelâm'da Tevlîd Nazariyesi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (2020), 1113-1134.
- Arslan, Halil – Yavuz, Salih Sabri. “Mihne Sonrası Sünnî Düşüncede Kırılma”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 12-35.
- Arslan, Hulusi. *İslam Düşünce Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi (Şerîf el-Murtazâ Örneği)*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Aydın, Muhammed. “Aslah Konusu Bağlamında Mâtürîdî'nin Mu'tezile Eleştirileri”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2020), 73-102.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-. *et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr*. thk. Muhammed Abdürrezzak Ahmed er-Ruveys. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 2015.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-. *Temhîdû'l-evâil ve telhîsü'd-delâil*. thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987.
- Basrî, Ebû'l-Huseyn el-. *el-Mu'temed fi Usûlî'l-fikh*. thk. Muhammed Hamidullah. Dimaşk: Institut Français de Damas, 1964.
- Bedir, Murteza. “Hanefî Usûlünün Kuruluş Aşamasında Akıl-Vahiy İlişkisi ya da Hüsün-Kubuh Problemi”. *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*. ed. İbrahim Hatipoğlu. 2/161-170. Bursa: Kur'an Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2003.
- Bedir, Murteza. “Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 29 (2013), 65-97.
- Bedir, Murteza. *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Cessâs, Ebû Bekr el-. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1985.
- Cüveynî, Ebû'l-Me'âli el-, *el-İrşâd ilâ kavâti'l-i-edille fi usûli'l-i'tikâd*. thk. Muhammed Yusuf Musa – Ali Abdülmün'im Abdülhamîd. Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1950.
- Cüveynî, Ebû'l-Me'âli el-. *et-Telhîs fi usûli'l-fikh*. thk. Abdullah Cevlem en-Nîbâlî – Şübbeyr Ahmed el-Ömerî. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.
- Çınar, Bayram. “Kelâm'da Salâh-Aslah Tartışmaları”, *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2021), 195-229.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid el-. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Güldü, Şule. “Klasik Dönem Hanefî Usûlünde Ehl-i Sünnetleşmenin Bir Örneği Olarak Hüsün-Kubuh Meselesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 499-530.
- Güvenkaya, İkra – Çağlayan, Harun. “Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Hüsün-Kubuh Anlayışı”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2021), 560-580.

- Hañîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- İbiş, Fatih. "Mâtürîdî'de İman-Ahlak İlişkisi". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2015), 717-734.
- İbn Melek, Abdüllatif b. Abdülaziz. *Şerhu Menâri'l-envâr fî Usûli'l-fikh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İbnül-Melâhimî, Rüknuddîn. *Kitâbu'l-Fâik fî Usûli'd-dîn*. thk. Wilferd Madelung – Martin McDermott. Tehran: Iranian Institute of Philosophy – Institute of Islamic Studies Free University of Berlin, 2007.
- İlhan, Avni. "Aslah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/495-496. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Kâdî Abdülcebbar. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl – et-Ta'dîl ve't-Tecvîr VI/1*. thk. Fuâd el-Ehvânî. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyye, 1962.
- Kâdî Abdülcebbar. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl – et-Tevlîd IX*. thk. Tevfik et-Tavîl. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye, ts.
- Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Kalaycı, Mehmet. "Hanefi Geleneği Mâtürîdî Üzerinden Okumanın İmkânı: Buhara ve Semerkand Farklılaşması Bağlamında Bir Değerlendirme". *İmam Maturidinin İzdüşümü*. ed. Sıddık Korkmaz. 239-335. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kaş, Murat. *İrade ve Özgürlük Eylem ve Değer: Mukaddimât-ı Erbaa Tartışmaları Kavram-Problem-Argüman-Yaklaşım Haritası*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2023.
- Kaya, Sibel. *İlâhî Fiillerde Zorunluluk –Vücûb Alellah–*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Kılaç, Fatıma Sümeyye. *Sadrüşşerâ'nın Osmanlı Kelâmına Etkisi: Hüsün-Kubuh Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Koloğlu, Orhan Şener. *Cübbâiler'in Kelâm Sistemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Köksal, Asım Cüneyd. "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi –Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş–". *İslam Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 1-44.
- Lüheybî, Ahmed b. İvadullah el-, *el-Mâtürîdiyye: Dirâseten ve Takvîmen*. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1413.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-, *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi. İstanbul: TDV Yayınları, 2017.
- Medhalî, Muhammed Rebî' Hâdî el-. *el-Hikme ve't-Ta'lîl fî Ef'âillâh Teâlâ*. Demenhûr: Mektebetü'l-Lîne, 1988.
- Nesefî, Ebü'l-Mu'în en-. *et-Temhîd fî Usûli'd-dîn*. thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şâğûl. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2006.
- Özerol, Mehmet Fatih. "Mâtürîdî Kelâmcı Semerkandî'de İnsan Fiilleri ve Hüsün-Kubuh". *Diyanet İlmi Dergi* 60/3 (2024), 991-1024.
- Öztürk, Mustafa Bilal. "Hüsün-Kubuh Bağlamında Kelâm'ın Ahlâk Kuramları". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 7/2 (2021), 403-438.
- Pezdevî, Ebü'l-Yûsuf Muhammed b. Muhammed el-. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1988.
- Sâbûnî, Nûreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebû Bekr es-. *el-Kifâye fî'l-Hidâye*. thk. Muhammed Aruçi. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.

- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd. *et-Tavdîh Şerhu't-Tenkîh*. thk. Muhammed Adnan Derviş. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.
- Safedî, Salâhuddîn es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâs, 2000.
- Sedâyû, Tevfik Münevver. *el-İbâha fî's-Şerîati'l-İslâmiyye*. Mekke: Câmiatü'l-Melik Abdülazîz, 1980.
- Smerkandî, Alaeddîn es-. *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*. thk. Muhammed Zeki Abdülbirr. Doha: Metâbi'u'd-Doha, 1984.
- Senemoğlu, Olkan. "Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı, Platon-Aristoteles. *İnsan ve İnsan Dergisi* 10/3 (2016), 42-63.
- Serahsî, Ebû Bekr es-. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efganî. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954.
- Serahsî, Ebû Bekr es-. *el-Usûl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Seyyid Bey, Mehmed. *el-Medhal*. İstanbul: Asitane, 1924.
- Sivâsî, Ahmed Hamdi. *Risâletü'l-Hüsn ve'l-kubh*. Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1044/10, 98b-100a.
- Şensoy, Güvenç. *Sadrüşşerîa'nın Kelâmı Ta'dîl Teşebbüsü Varlık ve Ulûhiyyet Merkezli Bir İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023.
- Taşçi Yıldırım, Emine. "İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (2020), 671-682.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-. *el-Makâsîd: Kelâm İlminin Maksatları*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Yıldız, Metin. "Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'de Nedensellik Karşıtlığı: Âdet Nazariyesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (2019), 533-551.
- Zysow, Aron. "Mu'tazilism and Mâturîdism in Hanaî Legal Theory", *Studies in Islamic Law and Society*, ed. Bernard G. Weiss. 235-265. Leiden: Brill, 2001.